

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT : II

DIYARBAKIR - 2000

SÜLÂSÎ MÜCERRED FİLLERİN MEZÎD OLMAKLA KAZANDIKLARI YENİ ANLAMLAR

Yrd.Doç.Dr.Kadri YILDIRIM*

MÜCERRED VE MEZÎD OLMAK BAKIMINDAN FİLLER

A- MÜCERRED(YALIN) FİLLER (Bütün harfleri aslî olan fiillerdir)		B- MEZÎD (İLAVELİ) FİLLER (Aslî harflerine bir,iki veya üç harf ilave edilmek suretiyle elde edilen yeni fiillerdir)	
1. Sülâsî Mücerred	خَرَجَ	1. Sülâsî Mezîd	أَخْرَجَ-تَخْرَجَ- إِسْتَخْرَجَ
2 .Rübâî Mücerred	دَحْرَجَ	2 .Rübâî Mezîd	تَدَحْرَجَ

MÜCERRED FİLLERİ MEZÎD YAPMA ESPRİSİ

Arap dilinde en çok kullanılan fiiller sülâsî mücerred fiillerdir¹. Duygular,düşünceler ve eylemler öncelikle bu üç harfli yalın fiillerle ifade edilmiştir.Fakat kelimeler ve üsluplar sınırlı,mânalar ise sınırsız olduğundan adı geçen fiil kipleri zamanla ortaya çıkan yeni mânaları karşılama yetersiz kalmıştır.Bundan dolayı bu yeni mânaları ifade etmek için sınırlı olan söz konusu kipleri değiştirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Her dünya dilinde kendine özgü kurallarla yapılan bu değişiklik için ilerde görüleceği gibi Arap dilinde daha çok “iştikâk” yöntemi benimsenmiştir.Bu yöntemin bir sonucu olarak çoğunlukla fiilden ,bazen de isim ve sıfatlardan yeni fiiller türetme yoluna gidilmiştir.

Buna göre, “mücerred bir fiili mezîd yapmanın temel nedeni onda var olmayan yeni bir takım anlamlar elde etmektir²”. Bunu sağlamak için

*- Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ - Bu tespit için bk.Halvânî,Muhammed Hayr. el-Muğni'l-cedîd fî ilmi's-sarf, Beyrut ts., s.156.

² -Bk. Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. Dürûsu't-tasrîf, Kahire, 1378/1958, s.36

duruma göre mücerred fiilin başına,ortasına veya sonuna سَأَلْتُمُونِهَا kelimesinde bulunan harflerden bir,iki veya üç tanesi ilave edilir.Böylece bu fiil kendi asıl anlamının dışında yeni bazı anlamlar kazanmış olur.Hatta çoğu kez mücerred yapıdaki asıl anlamı tamamen değişikliğe uğrayarak kaybolur.Örneğin sülâsî mücerred bir fiil olan وَعَدَ ‘nin anlamı “söz verdi”

iken, bunun if’âl bâbına göre أَوْعَدَ şeklindeki mezîd yapısı “korkuttu, tehdit etti” anlamını kazanmıştır.Bunun yanında ilerde görüleceği gibi bazı dilcilere göre mücerred yapıdaki anlamını mezîd olduktan sonra da koruyan fiiller vardır.Hatta mücerred ve mezîdleri aynı anlama gelen fiillerle ilgili eserler bile yazılmıştır.

Ancak bir grup dilci bu fikre karşı çıkmaktadır.Bunlara göre aynı anlamın hem mücerred hem de mezîd olarak iki ayrı kiple aynı şekilde ifâde edilmesinin tutarlı bir tarafı yoktur.Dolayısıyla mezîd kiple ifade edilen anlamın en azından vurgu ve güç unsurları bakımından mücerred kipteki anlamdan daha fazla olması gerekir¹. Bu grubun görüşlerine biz de katılıyoruz.Zira sarf ilminde geçerliliği büyük ölçüde kabul edilmiş olan şöyle bir kural vardır:

زيادةُ البناءِ تدُلُّ على زيادةِ المعنى = Kelimenin kipinde meydana gelen harf artışı, anlamında da artış olduğunu gösterir.

Bununla birlikte herhangi bir mezîd fiilin kazanmış olduğu yeni anlamlar sıralanırken, varsa onun mücerred ile aynı olduğu söylenen anlamına da bilgi mâhiyetinde son maddede yer vermeyi uygun gördük.

SÜLÂSÎ MEZÎD FİİLLERİN GRUP OLARAK BÂBLARI

Sülâsî mezîd fiiller almış oldukları fazla harf sayısına göre üç ana gruba ayrılır: Birinci grup bir harfle, ikinci grup iki harfle, üçüncü grup ta üç harfle mezîd olmuşlardır. Birinci grubun bâb sayısı 3, ikinci grubun 5, üçüncü grubun da 4’tür. Daha pratik olması açısından bu grupları ve bâblarını tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

¹ - Bk. el-Estrâbâzî, Muhammed b.el-Hasan er-Razî, Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib, Kahire, ts., s.83-84.

Üç harfle mezîd olan bâblar				İki harfle mezîd olan bâblar					Bir harfle mezîd olan bâblar			
İrîlâl	İrîvval	İrîâl	İstîfâl	Tefâul	Tefaül	İfîlâl	İftîâl	İnfîâl	Mufâale	Tefîl	İfâl	
إِنْعَالٌ	إِنْعَوَلٌ	إِنْعَوَعَلٌ	إِسْتَفْعَلٌ	تَفَاعَلٌ	تَفَعَّلٌ	إِنْفَعَلٌ	إِنْفَعَلٌ	إِنْفَعَلٌ	فَاعَلٌ	فَعَّلٌ	أَفْعَلٌ	فَعْلٌ
يُقْعَالُ	يُقْعَوَلُ	يُقْعَوَعَلُ	يَسْتَفْعَلُ	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَعَّلُ	يُقْفَعَلُ	يُقْفَعَلُ	يُقْفَعَلُ	يُفَاعَلُ	يُفَعَّلُ	يُفْعَلُ	يُفْعَلُ
إِنْعِيَالٌ	إِنْعَوَالٌ	إِنْعَوَعَالٌ	إِسْتَفْعَالٌ	تَفَاعَالٌ	تَفَعَّلٌ	إِنْفَعَالٌ	إِنْفَعَالٌ	إِنْفَعَالٌ	مُفَاعَلَةٌ	تَفْعِيلٌ	إِنْفَاعَالٌ	فَعْلٌ

Tabloda görüldüğü gibi sülâsî mezîd bâblardan her biri kendi mastarının adıyla adlandırılmıştır. Bunun anlamı şudur: Bu bâblar sülâsî mücerred yapılarda olduğu gibi birinci bâb, ikinci bâb, üçüncü bâb... şeklinde sıra sayılarıyla değil, düzenli olan mastarlarıyla tanınırlar. Sülâsî mücerred fiillerin mastarları çoğunlukla düzensiz olduğu için onları mastarlarıyla anmak her an karışıklığa yol açabilir. Örneğin فَعْلٌ bâbı denildiği takdirde mastarları bu vezin üzerine gelen birden fazla bâbtan hangisinin kastedildiğini anlamakta güçlük çekeriz. Oysa sülâsî mezîd fiillerin mastarları düzenlidir. Her ne kadar bazılarının semâî mastarları varsa da bunların hem az olması hem de sürekli olarak düzenli mastarlardan sonra gelmesi, bâbları karıştırma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Sülâsî mücerred bir fiil mezîd yapılırken tabloda gösterilen bâblardan birisine göre yapılmalıdır.

Ancak mücerred bir fiili mezîd yapmak sanıldığı kadar kolay ve net bir esneklikte değildir. Böyle bir işlemi yapmaya çalışırken oldukça dikkatli olmamız gereken iki husus vardır:

a)- Mezîd olarak karşımıza çıkan bazı fiiller vardır ki, bunlar için mutlaka bir mücerred fiil aramamız gerekmez. Çünkü ilerde görüleceği gibi bu tür fiillerden bazıları doğrudan doğruya bir isim veya sıfattan türeyebildikleri gibi, diğer bazılarının da mücerred olmayabilir.

b)- İstedığımız her fiili istediğimiz şekilde mezîd yapma imkânına sahip değiliz. Zira hangi mücerred fiilin mezîd bâblardan hangisine nakledilip hangisine nakledilemeyeceği tamamen "semâî" dir. Bundan dolayıdır ki, örneğin bir harfle mezîd olan bir fiilin mâhiyetini bilmeden onu istediğimiz şekilde iki veya üç harfle mezîd yapmak gibi bir selâhiyetimiz yoktur¹.

¹ - Bu hususla ilgili geniş bilgi için bk. Abdulhamîd, *Dürûs*, s.38-39.

Bu hususun daha iyi anlaşılması için bazı bâblara göre mezîd olan ve olmayan fiillerden birkaç tanesini örnek olarak şu tablo üzerinde gösterilmiştir:

Üç harfle mezîd olan bâblar			İki harfle mezîd olan bâblar				Bir harfle mezîd olan bâblar		Vezin-mezvûn		
إِنْعَالٌ	إِنْعَوْلٌ	إِنْعَوْلَةٌ	إِسْتَفْعَالٌ	تَفَاعُلٌ	تَفَعُّلٌ	إِنْعَالٌ	إِنْفَعَالٌ	فَاعِلٌ	فَعْلٌ	أَفْعَالٌ	فَعْلٌ
إِغْطَاشٌ			تَغَاطُّشٌ	تَغَاطُّشٌ	تَغَطُّشٌ				غَطُّشٌ	أَغْطَاشٌ	غَطُّشٌ
			إِسْتَفْضَبٌ		تَفَضُّبٌ			غَاضِبٌ		أَغْضَبٌ	غَضِبٌ
			إِسْتَنْصَرَ	تَنْصَرٌ	تَنْصَرٌ		إِنْتَصَرَ	نَاصِرٌ	نَصْرٌ		نَصْرٌ
		إِغْشَوَشِبٌ		تَعَشَّبٌ	تَعَشَّبٌ		إِعْتَشَبٌ		عَشَبٌ	أَعْتَشَبٌ	عَشَبٌ
				تَكَمَّرٌ	تَكَمَّرٌ		إِنكَمَّرٌ	كَامِرٌ	كَمَرٌ		كَمَرٌ
إِخْرَاجٌ			إِسْتَخْرَجَ	تَخْرَجُ	تَخْرَجُ	إِخْرَجَ	إِخْرَجَ	خَارَجَ	خَرَجَ	أَخْرَجَ	خَرَجَ
	إِحْوَزَى			تَحْوَى	تَحْوَى	إِحْوَى	إِحْوَى		حَوَى		حَوَى

Görüldüğü gibi tabloda örnek olarak alınan sülâsî mücerred fiillerden her biri bazı bâblara göre mezîd yapılmışken, diğer bazılarında göre yapılmamış ve bu tür bâbların haneleri boş bırakılmıştır. Buna göre biz istesek de bu fiilleri o bâblara göre mezîd yapamayız.

BİRİNCİ GRUP: BİR HARFLE MEZÎD OLAN BÂBLAR

1-İF'ÂL BÂBI

أَفْعَلٌ يُفْعَلُ إِفْعَالٌ

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb, sülâsî mücerred bir fiilin başına fethalı bir hemze ilave etmek suretiyle elde edilir. Çoğunlukla geçişli, bazen de geçişsiz olarak kullanılır. Bu bâbın hemzesiyle ilgili bir husus üzerinde durmakta fayda vardır. Mâzinin başına getirilen hemze muzâri fiilin bütün çekimlerinde düşmüş ve يُكْرِمُ kipinde görüldüğü gibi mezîd bir muzâri fiil âdetâ sülâsî mücerred bir görünüm kazanmıştır. Hemzenin muzâride düşmesinin nedeni أَكْرِمُ örneğinde olduğu gibi çekim esnasında tekil birinci şahıs (mütekellim vahdehu) kipinde iki harekeli hemzenin yan yana gelmesi ve bunun da Arap dilinde telaffuz açısından bir ağırlık teşkil etmesidir. Muzârinin bu

kipinde düşmesine paralel olarak طَرْدًا لِلْبَاب = aynı bâbta bütünlük sağlama ve kıyâs esprisiyle öbür çekimlerde de düşmüştür¹.

“Aksâm-ı seb’a” olarak bilinen fiilin 7 temel kısmı,bütün alt bölümleriyle beraber bu bâb’a göre mezîd olurlar.

B- Bu Bâb’a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- التَّعَدِيَّةُ (Geçişsiz bir fiili geçişli yapmak). İf’âl babının en çok kullanıldığı anlam budur.Bunu da fiilin geçişli olup olmamasına ve aldığı mef’ûl sayısına göre üç şekilde değerlendirmek mümkündür.²

a)- Sülâsî mücerred iken geçişsiz olan bir fiilin bu bâb’a nakledilmekle bir mef’ûl alması. Örneğin,

خَرَجَ عَلِيٌّ = Ali çıktı,

أَخْرَجَ عَلِيٌّ أَحْمَدًا = Ali Ahmed’i çıkardı

b)- Sülâsî mücerred iken bir mef’ûl alan bir fiilin bu bab’a nakledilmekle iki mef’ûl alması.

حَفَرَ عَلِيٌّ حُفْرَةً = Ali bir çukur kazdı.

أَخْفَرَ عَلِيٌّ مَحْمُودًا حُفْرَةً = Ali Mahmut’a bir çukur kazdırdı..

c)- (Sülâsî mücerred iken iki mef’ûl alan bir fiilin bu bâb’a nakledilmekle üç mef’ûl alması) .

عَلِمَ عَلِيٌّ مَحْمُودًا فَاضِلًا = Ali Mahmut’un faziletli biri olduğunu bildi,

أَعْلَمَ عَلِيٌّ مَحْمُودًا مُحَمَّدًا فَاضِلًا = Ali,Mahmut’a Muhammed’in faziletli biri olduğunu bildirdi.

2- اَللِّصِّيْرُوْرَةُ (Bir durumdan başka bir duruma girmek,olmak).Bu

da şu örneklerde olduğu gibi daha çok bir isimden fiil türetmek suretiyle gerçekleşir:

¹ - Bk. et-Teftazânî, Sa’düddîd Mes’ûd b.Ömer. Şerhu Tasrîfi’z-Zencânî, İstanbul,ts., s.76.

² - Bk. İbrahim, el-Hac. Sarf tercümesi,İstanbul, 1304, s.71.

فَلَسٌ = para ,

تَمْرٌ = meyve,

أَفْلَسَ أَخِي = Kardeşim para sahibi oldu. أَثْمَرَ الشَّجَرُ = Ağaç meyve tuttu.

İslâm öncesi ve sonrası dönemi birden idrak ettiği için “muhadram” şairlerden sayılan ve meşhur “Muallakât” sahiplerinden biri olan Lebîd(ö.41/661)’in şu şiirinde geçen أَطْفَلْتُ fiili de bu anlamda kullanılmıştır ki, şair bu şiirde sevgilisinin diyarını tasvir etmektedir:

فَعَلَا فُرُوعُ الْأَيْهَقَانِ وَ أَطْفَلْتُ بِالْجَلْهَتَيْنِ ظِبَاؤَهَا وَ نَعَامُهَا¹

“(Sevdiğimin diyarında)Yabani circir ağaçları boy atıp dal budak salmışlar.Derenin iki yanındaki geyikler ve devekuşları da yavrulayıp yumurtlamışlar”.

3- اَلْحَيْوُثَةُ (Bir şeyin zamanı gelmesi).

حَصَدَ عَلِيٌّ الزَّرْعَ = Ali ekini biçti, صَرَمَ جَمِيلٌ النَّخْلَ = Cemil hurmayı kesti,

أَحْصَدَ الزَّرْعَ = Ekinin biçme zamanı geldi. أَصْرَمَ النَّخْلَ = Hurmanın kesim zamanı geldi.

4- اَلْإِزَالَةُ (Gidermek, ortadan kaldırmak).

شَكَا أَحْمَدُ إِلَى الْحَاكِمِ = Ahmet hakime şikayetini bildirdi,

أَشْكَا الْحَاكِمُ أَحْمَدَ = Hakim, Ahmet’in şikayetini giderdi.

قَذَى مَحْمُودٌ عَيْنَهُ = Mahmut gözüne çörçöp attı,

أَقْذَيْتُ مَحْمُوداً = Mahmut’un gözündeki çörçöpü çıkardım.

فَزَعَتْ فَاطِمَةُ = Fatma korktu,

أَفْزَعْتُ فَاطِمَةَ = Fatma’nın korkusunu giderdim.

عَجَمَ عَلِيٌّ الْكَلَامَ = Ali anlaşılmaz şekilde konuştu,

¹ -Lebîd’in bu şiiri ve yorumu için bk. ez-Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed, Şerhu’l-Muallakati’s-sab’, Kum, 1405 s.93; Halvanî, Muhammed Hayr. el-Muğni’l-cedîd fi ilmi’s-sarf, Beyrut, ts., s. 161.

أَعَجَمْتُ الْكِتَابَ = Kitabın anlaşılmağını giderdim.

5-التَّعْرِيسُ (Arz etmek, sunmak, sergilemek, maruz bırakmak).

بَاعَ الْفَرَسَ صَاحِبُهُ = Sahibi atı sattı,

بَاعَ الْفَرَسَ صَاحِبُهُ = Sahibi atı satışa sundu, çıkardı.¹

بَاعَ الْمُعَلِّمُ كُتُبَهُ = Öğretmen kitaplarını sattı.

بَاعَ الْمُعَلِّمُ فَأَبَاعَ كُتُبَهُ = öğretmen fakirleşti, kitaplarını satışa sundu .

أَقْتَلَهُ = Onu öldürdü; أَقْتَلَهُ = onu ölüme maruz bıraktı.²

6-الدَّخُولُ فِي الزَّمَانِ (Bir zaman dilimine girmek). Bu da şu örneklerde olduğu gibi daha çok bir zaman dilimine delalet eden isimlerden fiil türetmekle olur:

صَبَّاحٌ = sabah,

مَسَاءٌ = Akşam,

أَصْبَحَ عَلِيٌّ = Ali sabah vaktine girdi, sabahladı., أَمْسَى التَّلْمِيزُ = öğrenci akşamladı.

ضُحَاءٌ = Kuşluk vakti,

أَضْحَى الْمُسَافِرُ = Yolcu kuşluk vaktine girdi.³

7-الدَّخُولُ فِي الْمَكَانِ (Bir yere girmek). Herhangi bir yer isminden türeyen bazı fiiller o yere girmeyi, varmayı ve yönelmeyi ifade ederler.

مِصْرٌ = Mısır,

صَحْرَاءٌ = Sahra, çöl

أَمَصَرَ السَّائِحُ = Turist Mısır'a girdi.

أَصْحَرَ = sahraya girdi.⁴

¹ - Ya'kûb, Emîl ve arkadaşları. Kamûsu'l-mustalahâtî'l-luğaviyye ve'l-edebîyye, Beyrut, 1987, s.73.

² - Bk. el-Yanyevî, Abdussamed Refî'. l-Muhtasar, Dersaadet, 1307, s.53.

³ - Nâkıs olan bu tür fiiller, "if'âl" bâbına bu anlamda nakledildiklerinde "tâm" olarak kullanılırlar.

⁴ - Bk. Muhaysin, Muhammed Salim. Tasrîfu'l-ef'âl ve'l-esmâ fî dav'i esâlibi'l-Kur'ân, Beyrut, 1987, s.82.

Buna göre Şam, Irak ve Hicaz bölgelerine varmayı ifade etmek için bu isimlerden şu şekilde fiiller türetilebilir:

شَامٌ = Şam (Suriye bölgesi),

أَشَامٌ = Şam'a girdi.

عِرَاقٌ = Irak,

حِجَازٌ = Hicâz,

أَعْرَقٌ = Irak'a girdi.

أَحْجَزٌ = Hicaz'a girdi.

Şair A'şâ'(ö.7/629)'ya ait şu şiirin ikinci beytindeki fiiller de bâbın bu kullanım alanıyla ilgilidir¹:

أَبَا مِسْمَعٍ سَارَ الَّذِي قَدْ فَعَلْتُمْ فَأَنْجَدَ أَقْوَامٌ بِهِ ثُمَّ أَعْرَقَ

“Ey Misma'ın babası,yaptığınız cömertliğin haberi yayıldı.

Bazıları bu haberle (önce) Necid'e,daha sonra Irak'a girdi”.

8- الْكَثْرَةُ (Çokluk).

شَعَّلْتُهُ = Onu meşgul ettim.

أَشَعَّلْتُهُ = Onu çok meşgul ettim².

Bazı fiiller aşağıdaki örneklerde olduğu gibi câmid(türememiş) isimlerden de türeyerek çokluk anlamını ifade ederler.

لَبَنٌ = Süt,

شَحْمٌ = Yağ,

أَلْبِنَ الشَّاءُ = koyunun sütü çoğaldı .

أَشَحَّمَ = yağı çoğaldı.³

9- التَّمْكِينُ (İmkân sağlamak). Bir işi yapması için herhangi bir

kimseye imkân vermek,onu yetkili kılıp gerekli gücü sağlamak anlamını ifade etmek için sülâsî mücerred bir fiil İf'âl babına nakledilmek suretiyle mezîd yapılabilir.Örneğin,

¹ Bu şiir ve yorumu için bk. İbn Reşîk,Ebû Ali Hasan. el-Umde fi mahâsini's-şi'r ve âdâbih ve nakdih,I-II, Beyrut, 1982,I,49.

² - Bu tespit için bk. et-Taftazanî, Şerh, s.25; Abdulhakk, Tedrîcu'l-edânî, İstanbul, ts., s.25

³ - el-Yanyevî,a.g.e., s. 53. Fakat bazı sarf alimleri adı geçen fiilleri herhangi bir çokluk ifade ettiklerinden söz etmeden “sayrûret” örnekleri arasında zikretmişlerdir. Bk.İbrahim,Sarf, s.72.

حَفَرْتُ نَهْرًا = Bir kanal kazdım,

أَحْفَرْتُ نَهْرًا = Ona bir kanal kazma imkânı verdim.¹

10- **الْوَجْدَانُ وَالْمُصَادَقَةُ** (Bir şeyi bir vasıf üzerinde bulmak).

Sosyal hayatımızda bazen görüştüğümüz,tanıştığımız veya alış veriş yaptığımız kimseler hakkında görüşlerimizi belirtirken o kimselerde rastladığımız iyi veya kötü bazı özellikleri dile getiririz:Ali'yi korkak gördüm, Hasan'ı cömert buldum gibi. İşte sülasî fiillerin bünyesinde yer alan bu vasıfları ifade etmek için bunlar İf'âl bâbına naklen mezid yapılabilir.Örneğin,

بُخِلْتُ = Cimrilik,

بَخَلْتُ = Cimri oldum,

أَبْخَلْتُهُ = onu cimri buldum.

Yemen'in ünlü şâirlerinden ve savaşçı sahabîlerden biri olan Amr b.Ma'dikerib(ö.21/641)'in bir kabile reisine hitaben söylemiş olduğu şu sözlerde geçen cimrilik,korkaklık ve suskunlukla ilgili fiiller de bu anlamda kullanılmıştır:

سَأَلْنَاكُمْ فَمَا أَبْخَلْنَاكُمْ وَقَاتَلْنَاكُمْ فَمَا أَجَبْنَاكُمْ وَهَاجَيْنَاكُمْ فَمَا أَفْحَمْنَاكُمْ = sizden (bir şeyler) istedik sizi cimri bulmadık.Sizinle savaştık sizi korkak bulmadık.Sizinle hicivleştik sizi suskun bulmadık.²

11- **مُطَاوَعَةُ فَعَلٍ** (Tef 'il bâbının dönüşlülüğü).Mutâvaat,"fâilin

eyleminin nesne tarafından kabul edilmesidir". Türkçe'de buna dönüşlülük adı verilir.

فَطَرْتُهُ فَأَفْطَرْتُ = Ona iftarımı açtırdım, o da açtı.

بَشَّرْتُهُ فَأَبَشَّرَ = ona müjde verdim,o da kabul etti.³

12- **الْهَجُومُ** (Saldırmak,hücum etmek).

¹ - Bk. el-Yanyevî,a.g.e., s.54.

² - Halvanî, el-Muğnî, s.162.

³ - Krş. Abdülhakk, Tedrîc, s.25; el-Yanyevî, el-Muhtasar, s.54.

طَلَعَ = Doğdu,

أَطَلَعْتُ عَلَيْهِمْ = onlara saldırdım, hücum ettim.¹

13- اَلدُّعَاءُ (Duâ etmek): İf'âl bâbıyla ilgili kullanım alanlarından biri olan duâ etme olgusu araştırıldığında ,bu konudaki fiillerin daha çok su ve yağmurla ilgili isimlerden türetildiği görülmektedir.Örneğin birisi için “iri taneli yağmurla yüklü bulut” {أَلْسَقِيُّ} ile duâ edildiğinde, اَسْفَيْتُهُ = ona su ve yağmurla duâ ettim denilir.Bu olguyu iki yönüyle değerlendirebiliriz: Birincisi bunun mecâzî bir kullanım olması,dolayısıyla su ve yağmurdan “rahmet” kastedilmesi.İkincisi ise yağmur ve suyu az olan kurak bir bölgede yaşayan Arapların gerçek anlamıyla böyle bir dilekte bulunmalarındır.

14- بِمَعْنَى الْمُجَرَّدِ (Mücerred yapısıyla aynı anlamda). Üç harfli yalın fiiller İf'âl babına nakledilmek üzere mezîd yapılırken buraya kadar sıraladığımız yeni anlamları nasıl aldıklarını anlatmaya çalıştık.Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi bazı âlimlere göre bu fiillerden bir kısmı mezîd yapılmalarına rağmen sülâsî yapıdaki anlamlarını korurlar.Başka bir deyişle bu tür fiillerin mücerred anlamları ile mezîd anlamları aynıdır.Bazı dil alimleri bu fiillerin hangileri olduğuna ilişkin müstakil eserler bile yazmışlardır.Bu eserler arasında Ebu'l-Mansûr el-Cevalîkî (ö.540/1145)'nin yazmış olduğu ما جاء على فعلت و أفعلت بمعنى واحد adlı alfabetik kitabın ayrı bir ehemmiyeti vardır.² Şimdi de bu kitaptan, İf'âl babına girip mücerred ve mezîd anlamları aynı olduğu söylenen fiillerden birkaç örnek verelim:³

حَقَّقْتُ الْأَمْرَ وَ أَحَقَّقْتُهُ = Allah mahlukatı yarattı.

durumu araştırdım.

حَفَقَ الطَّائِرُ بِجَنَاحَيْهِ وَ أَحَفَقَ = adam kapıyı kapattı.

kuş kanatlarını çırptı

¹ - Bk. Abdulhakk, a.g.e., s. 25.

² - el-Cevalîkî'nin elimizde bulunan bu eseri Macid ez-Zehebî tarafından tahkîki yapılmış ve 1982 yılında Şam'da basılmıştır.

³ - Bu örnekler için bk. el-Cevalîkî, Mâ câe ala fe'altu ve ef'altu bi ma'nen vahidin, s.27-58.

صَمَتَ الرَّجُلُ وَ أَصَمَّتْ = kitabın üzerine toprak koydum. صَمَتَ الرَّجُلُ وَ أَصَمَّتْ
 adam sustu.
 تَرَبَّتْ الْكِتَابَ وَ أَثَرَبَتْهُ = falanca yerde ikamet etti. دَجَى اللَّيْلُ وَ أَدَجَى
 gece karardı.
 جَلَى الرَّجُلُ بِثَوْبِهِ وَ أَجَلَى = adam elbisesini attı. فَلَجَتْ عَلَيْهِ وَ أَفَلَجَتْ
 onu yendim

2-TEF'ÎL BÂBİ تَفْعِيلٌ يُفَعَّلُ فَعَلٌ

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bab, fâu'l-fi'l ile aynu'l-fi'l arasında aynu'l-fi'l cinsinden bir harf ilave edilerek elde edilir. Başka bir ifadeyle sülâsî yapıdaki aynu'l-fi'l şedde yoluyla tekrarlanarak bu bâb'a göre mezîd yapılıır.

Tef'îl babından gelen fiillerin mastarları düzenli olarak تَفْعِيلٌ vezninde olurlar. Örneğin فَرَّحَ - يُفَرِّحُ fiilinin mastarı düzenli olarak تَفْرِيحٌ gelir. Ancak "nâkıs" fiillerin mastarları zorunlu olarak تَفْعَلَةٌ vezninden gelirler. Örneğin بَكَى - يُبْكِي fiilinin mastarı تَبْكِيَةٌ 'dür. Bu iki vezin dışında az da olsa فَعَالٌ ve فَعَالٌ ölçüsünde gelen mastarlar da vardır. Örnek: كَذَابٌ ve كَذَابٌ

"Aksâm-ı seb'a" ya giren fiiller bütün alt bölümleriyle beraber bu bâb'a göre mezîd olurlar.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- التَّكْثِيرُ (Anlama çokluk katmak): Tef'îl bâbının en yaygın anlamı budur.¹ Sülâsî mücerred bir fiilin normal anlamı bu bâb'a nakledildikten

¹ - Bk. İbrahim, Sarf, s.72

sonra çokluk kazanır. Mesela herhangi bir ipi bir yerinden kestiğimizde sülâsî itibariyle kullanacağımız fiil şöyle olur:

قَطَعْتُ الْحَبْلَ = *ipi kestim*. Aynı ipi çok sayıda parçalara ayırarak kestiğimizde ise şöyle denilir: قَطَعْتُ الْحَبْلَ = *ipi çok kestim, parça parça ettim.*¹

Bu bâbtaki çokluk olgusu, örnekleri aşağıda sırayla verildiği gibi Fiilin çokluğu, fâilin çokluğu ve mef'ûlün çokluğu olmak üzere üçe ayrılır:

طَوَّفْتُ الْكَعْبَةَ = *Kâ'be'yi çok tavaf ettim* cümlesinde tavaf işinin çok yapıldığı,

مَوَّتَ الْإِبِلَ = *çok (sayıda) deve öldü cümlesinde* fâil olan develerin çok öldüğü,

ذَبَحْتُ الْغَنَمَ = *çok koyun kestim* cümlesinde de mef'ûl olan koyunların çokça kesildiği söz konusudur.²

التَّوَجَّهَ إِلَى جِهَةٍ (Bir tarafa yönelmek). Bu bâb'a nakledilen bazı fiiller, bir takım yer ve yön isimlerinden türeyerek o yerlere yönelmeyi veya varmayı ifade eder.³

شَرْقٌ = *Doğu*,   غَرْبٌ = *Batı*,   كُوفَةٌ = *Irak'ta bir şehir*,
شَرْقٌ = *Doğuya yöneldi*.   غَرْبٌ = *Batıya yöneldi*.   كُوفٌ

Kûfe'ye yöneldi.

Hız. Peygamber'in açık alanlarda tuvalet ihtiyacını karşılamak isteyenler hakkında söylemiş olduğu şu hadîste geçen iki emir fiili de yönelmek anlamında kullanılmıştır:

“ لا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَ لَكِنِ شَرْقُوا أَوْ غَرْبُوا ” = *Ne yüzünüzle kibleye dönük durun ne de sırtınızla; ya doğuya yönelin, ya da batıya.*⁴

¹ - Bk.eş-Şertûnî, *Mebâdi*, III, 19.

² - Krş. et-Taftazanî, *Şerh*, s. 26; Abdulhakk, *Tedric*, s.26; el-Yanyevî, *el-Muhtasar*, s.54; İbrahim, *a.g.e.*, s.72-73

³ - Krş. el-Hamlâvî, *Şeza'l-arf*, s.40; Abdulhamid, *Dürûs*, s.74

⁴ - Buhârî, “*Vudû*”, 11; Müslim, “*Tahâret*”, 59.

3- نَسَبَةُ الْمَفْعُولِ إِلَى صِفَةٍ (Mef'ûlü herhangi bir vasfa nisbet etmek).

Burada daha çok bir nesne hakkında verilen bir karar ve hüküm söz konusudur. Örnek,

كَذَبْتُ = Yalan söyledim,

كَذَّبْتُهُ = Onun yalancı olduğuna hükmettim.

جَهَلْتُ = Câhil oldum,

وَحَدْتُ = Yalnız kaldım.

جَهَلْتُهُ = Onun câhil olduğunu söyledim.

وَحَدْتُ اللَّهَ = Allah'ı birledim, bir olduğuna karar verdim.¹

Hz. Peygamber'in şu hadisinde geçen كَفَّرَ fiili de bu anlamla ilgilidir:

“مَنْ كَفَّرَ مُؤْمِنًا فَقَدْ كَفَرَ” = Kim bir mü'minin küfrüne hükmederse kendisi kâfir olur.

4- السَّلْبُ وَ الْإِزَالَةُ (Gidermek, ortadan kaldırmak, soymak, sıyırmak, yok etmek, yüzmek).

مَرَضَ حَسَنٌ = Hasan hastalandı,

مَرَّضَ الطَّيِّبُ حَسَنًا = doktor Hasan'ın hastalığını giderdi.

فَشَّرْتُ الثَّمْرَةَ = Meyve kabuk bağladı,

فَشَّرْتُ الثَّمْرَةَ = Meyvenin kabuğunu soydum.

جَلَدَ عَلِيٌّ الشَّاةَ = Ali koyunun derisine dokundu,

جَلَدَ عَلِيٌّ الشَّاةَ = Ali koyunun derisini yüzdü.

قَلَّمْتُ ظُفْرِي = Tırnağımı (kısmen) kestim,

قَلَّمْتُ ظُفْرِي = Tırnağımı (tamâmen) kestim.

¹ - Bk. el-Yanyevî, el-Muhtasar, s.54; Muhaysin, a.g.e., s.80; Halvanî, el-Muğnî, s.164.

قَرَدَ الْبَعِيرُ = Deveye kene bulaştı,

قَرَدْتُ الْبَعِيرَ = Devenin kenelerini yok ettim.¹

5- **إِخْتِصَارُ الْمُرَكَّبِ** (Birleşik birkaç kelimeyi tek fiille kısaltmak).

Özellikle duâ ve zikir türü kalıplaşmış bir takım sözleri günlük hayatımızda sık sık duyar veya söyleriz. Bu sözlerin çoğu bir kaç kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Fakat bu kelimeler tef'îl bâbından getirilecek bir fiille kısaltılabilir. Bu konuda yaygın olan bazı ifadeler ve onların fiille kısaltılmış halleri şunlardır:

اللَّهُ أَكْبَرُ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

الْحَمْدُ لِلَّهِ

كَبَّرَ = Allahu ekber dedi.

هَلَّلَ = lâ ilâhe illellah dedi.

حَمَّدَ = Elhamdu

lillah dedi.

آمِينَ

سُبْحَانَ اللَّهِ

سَوْفَ أَفْعَلُ

أَمَّنَ = Âmin dedi.

سَبَّحَ = Subhanellah dedi.

سَوْفَ = Sonra

yapacağım dedi.

6- **وُقُوعُ الْفِعْلِ فِي زَمَنِ مُعَيَّنٍ** (Eylemin belli bir zaman diliminde

meydana gelmesi). Bazen belli bir zaman dilimine verilen isimden türeyen bazı fiiller, eylemin o zaman diliminde yapıldığını gösterirler. Örneğin,

هَجِرَ = öğle vakti. Bir insanın bu vakitte yolculuğa çıktığını ifade etmek için;

هَجَرَ = öğle vakti yola çıktı denir.²

Buna göre,örneğin öğretmenimizi sabah veya akşam zamanı ziyaret ettiğimizi belirtmek için;

صَبَّاحٌ = Sabah,

مَسَاءٌ = Akşam,

¹ - Krş. Halvanî, a.g.e., s. 164; Muhaysin, Tasrifu'l-ef'âl, s. 80; Yanyevî, el-Muhtasar, s.54-55.

² - Bk. İbrahim, Sarf, s.73.

صَبَّحْنَاهُ = Ona sabah vakti gittik.

مَسَيْنَاهُ = Ona akşam gittik

denir.

7- تَشْبِيهُ الْفَاعِلِ بِمَا أَشْتَقُّ مِنْهُ الْفِعْلُ-7 (Özneyi fiilin türediği şeye benzetmek).

قَوْسٌ = Yay,

حَجَرٌ = Taş,

قَوْسٌ ظَهَرَ حَسَنٌ = Hasan'ın sırtı yay gibi oldu.¹

حَجَرٌ الطِّينُ = çamur, taş
(gibi) oldu².

8- الصَّيْرُورَةُ (Bir durumdan başka bir duruma girmek). Varlıklar

bazen daha önce sahip olmadıkları bir duruma sonradan girebilirler. Meselâ yapraksız bir ağaç daha sonra yapraklanabilir, genç bir kadın aradan zaman geçtikten sonra yaşlanabilir. Bu iki varlığın girdiği son durumu ifade etmek için yaprak ve yaşlılık isimleri baz alınarak şöyle denilebilir:

وَرَقٌ = Yaprak,

عُجُوزٌ = Yaşlılık,

وَرَقٌ الشَّجَرُ = ağaç yapraklandı³.

عَجَزَتِ الْمَرْأَةُ = Kadın yaşlandı.

9- الْقِيَامُ عَلَى الشَّيْءِ (Bir şeyin bakımını üstlenmek, onunla

ilgilenmek). Özellikle hasta ve düşkünler gibi bakım ve ilgiye muhtaç bazı kimselerin bakımını yapmak, onlarla ilgilenip yardımcı olmak gibi anlamları belirtmek için bu kişilerin içinde buldukları durumlara uygun fiiller türetilir. Örneğin hasta bir kişi ile onunla ilgilenenler için şöyle denilebilir:

مَرِضٌ عَلِيٌّ = Ali hastalandı ,

¹ - Bk. Muhaysin, a.g.e., s. 80. (Ancak yazar kitabında Hasan'ı değil, Zeyd'i örnek vermiştir)

² - Bk. el-Hamlâvî, Şeza'l-arf, s.49. (Aslında el-Hamlâvî bu örneği "sayrûret" başlığı altında zikretmiştir. Fakat bunun "Teşbih" kullanımını alanında ele alınması bizce daha uygundur).

³ - Krş. el-Yanyevî, el-Muhtasar, s.55; İbrahim, Sarf, s. 73.

مَرَضَ الطَّيِّبُ عَلِيًّا = Doktor Ali'nin hastalığıyla ilgilendi, bakım ve hizmetini üstlendi.¹

مُرَّضٌ = Hastayla ilgilenen erkek (sağlık memuru, hastabakıcı)

مُرَّضَةٌ = Hemşire, hastabakıcı bayan.

10- اِتَّخَذَ الْفِعْلُ مِنَ الْإِسْمِ (İsimden fiil türetmek). Birçok isimden aynu'l-fi'l dediğimiz orta harfine aynı cinsten bir harf daha eklenerek "tef'îl" bâbına göre fiiller türetilebilir. Böylece bu tür isimlerin yapılarında yer alan anlamlar, kendilerinden türeyen yeni fiillere geçer. Örneğin,

خَيْمَةٌ = Çadır,

خَبَذَ = Ekmek,

خَيَّمَ الْقَوْمُ = Topluluk çadır kurdu.

خَبَذَتْ فَاطِمَةُ = Fatma ekmek

pişirdi.

11- الْحُضُورُ (Hazır olmak, katılmak). Günlük yaşantımızda özellikle sosyal aktiviteli bir takım yerlere katılırız. Bu bir Cuma veya bayram etkinliği olabildiği gibi, çeşitli amaçlarla bir araya gelmiş büyük insan topluluklarına katılıp onlarla beraber hazır bulunmak da olabilir. Böyle bir katılım ve hazır bulunmayı ifade etmek için katılımın yapıldığı duruma uygun bir fiil türetilebilir. O halde cumaya hazır olan veya bir insan grubuna katılan bir kişi için şöyle denir.

الْحُمُوعَةُ = Cuma namazı,

الْمَوْسِمُ = Mevsim, büyük insan

topluluğu

جَمَعَ = cumaya hazır oldu, katıldı.

وَسَمَّ = mevsime hazır

oldu, katıldı.²

12- اَلْقَبُولُ (Kabul etmek).

شَفَعْتُ زَيْدًا = Zeyd'e yardım ettim,

شَفَعْتُ زَيْدًا = Zeyd'in şefaatinin kabul ettim¹.

¹ - Örnek için bk. Abdülhakk, *Tedric*, s. 26.

² - Bu iki örnek için bk. el-Yanyevî, *el-Muhtasar*, s. 55.

Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamet gününde mü'mine şefâat edeceğinden söz eden şu hadiste yer alan مُشَفَّع kelimesi de “tef 'il” bâbından bir ism-i mef'ûl olarak bu anlamda kullanılmıştır:

مُشَفَّعُ = الْقُرْآنُ شَافِعٌ مُشَفَّعٌ = Kur'ân, şefâat eden ve şefâati kabul edilendir.²

13- لَعْمَلُ الْمُتَكَرِّرِ بِاَلْمُهَلَّةِ (Bir işin aralıklarla tekrarlanması):

Bir işin birden bire değil, belli aralıklarla tadrîcî bir şekilde yapıldığını göstermek için tef'îl bâbından o işe uygun bir fiil türetilir.

نَزَلَ الْقُرْآنُ = Kur'ân indi,

نُزِلَ الْقُرْآنُ = Kur'ân (aralıklarla, parça parça) indirildi.

3-MÜFÂ'ALE BÂBİ

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb, sülâsî mücerred bir fiilde fâü'l-fi'l ile aynü'l-fi'l arasına bir “elif” ilave etmek suretiyle elde edilir. “Aksâm-ı sebâ” fiilleri bütün alt bölümleriyle beraber bu bâb'a göre mezîd olurlar.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- لِمُشَارَكَةٍ (Ortaklık=İşteşlik). Bir elif ilavesiyle bu bâbın kazandığı en yaygın anlam budur.³ Buradaki müşârekeden maksat, bir işin iki veya daha fazla kişi arasında karşılıklı olarak yapılmasıdır. Burada esas itibariyle ortakların ikisi de hem fâil hem de mef'ûldür. Zira ikisi de aynı işi yapmakta ve aynı işten etkilenmektedir. Fakat dil bilgisi açısından birinci ortak fâil, ikinci ortak mef'ûl olur⁴. Örnek:

ضَرَبَ عَلِيٌّ أَحْمَدَ = Ali Ahmet'i vurdu,

ضَارَبَ عَلِيٌّ أَحْمَدَ = Ali Ahmet ile vuruştı.

¹ - Bu örnek için bk. el-Hamlâvî, Şeza'l-arf, s.50.

² - Hadis için bk. es-Suyûtî, el-Câmiü's-sağîr, Hadis no: 6182.

³ - Bk. et-Taftazânî, Şerh, s.26; el-Yanyevî, el-Muhtasar, s. 35.

⁴ - Krş. İbrahim, Sarf, s.73-74; el-Hamlavî, Şeza'l-arf, s.48; Abdulhamîd, Dürûs, s.74-75.

Müşâreke eylemi iki kişi arasında olduğu gibi,iki cephe arasında da olabilir.

حَارَبَ الْجَيْشُ الْأَعْدَاءَ = ordu düşmanlarıyla savaştı,

نَظَرَ الْمُعَلِّمُ التَّلَامِذَ = hoca öğrencilerle tartıştı.

Bu arada şunu hatırlatmakta fayda vardır ki,bazı durumlarda bu fiili müşâreke için kullanmamız mümkün değildir.Örneğin,

عَاقَبْتُ اللَّصَّ = hırsızı cezalandırdım

قَاتَلَهُمُ اللَّهُ = Allah onları kahretsin.

2- التَّكْثِيرُ (Çokluk,bir işi çok yapmak).

ضَعَفْتُ الْقَوْمَ = Topluluğun sayısını arttırdım,

ضَاعَفْتُ أَجْرَ الْعَمَالِ = İşçilerin ücretini kat kat arttırdım¹.

نَعِمَ الرَّجُلُ = Adamın yaşamı güzel oldu,

نَاعَمَهُ اللَّهُ = Allah ona çok nimet verdi².

3- الْمُؤَالَاةُ = Bir işi peş peşe yapmak).

وَلَيْتُهُ = Ona yaklaştım,

وَأَلَيْتُ الصَّوْمَ = orucu ard arda tuttum³.

4- مُوَافَقَةُ أَفْعَلٍ (İf ‘âl bâbından gelen bir fiille aynı anlamda kullanılması).

عَافَاكَ اللَّهُ = Allah sana afiyet versin ,

أَغْفَاكَ اللَّهُ = Allah sana afiyet versin.⁴

¹ - Bk. Abdulhamid, a.g.e., s. 75

² - Halvânî, el-Muğni'l-cedid, s. 165.

³ - Bk. el-Hamlâvî, a.g.e., s.48; Abdulhamid, a.g.e., s.75.

⁴ - Bk. el-Yanyevî, el-Muhtasar, s.56

5- **فَعَّلَ** بِمَعْنَى (Tef'îl bâbından gelen bir fiille aynı anlamda kullanılması).

صَاعَدَ خَدَّهُ = *Yüzünü çevirdi* .

صَعَّدَ خَدَّهُ = *Yüzünü çevirdi* .¹

6- **تَفَاعَلَ** بِمَعْنَى (Tefâul bâbından gelen bir fiille aynı anlamda kullanılması).

جَاوَزَ عَنْهُ = *Onu affetti, hoş gördü* ,

تَجَاوَزَ عَنْهُ = *Onu affetti*.

7- **الْمُجَرَّدُ** بِمَعْنَى (Mücerred yapısındaki asıl anlamıyla kullanılması)²

سَفَرَ = *Yolculuk etti*,

دَفَعَ اللَّهُ عَنْكَ الْبَلَاءَ = *Allah seni beladan korusun,*

سَافَرَ = *Yolculuk etti*.

دَافَعَ اللَّهُ عَنْكَ الْبَلَاءَ = *Allah seni beladan korusun.*

İKİNCİ GRUP: İKİ HARFLE MEZÎD OLAN BÂBLAR

1- İNFİÂL BÂBİ

A-Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb, mücerred fiilin başına kesreli bir hemze ile sâkin bir nûn ilave edilmek suretiyle elde edilir. Örneğin, سَدَّ = *kapattı*, اِنْسَدَّ = *kapandı*.

كَسَرَ = *kırdı*, اِنْكَسَرَ = *kırıldı*.

صَرَفْتُ عَلِيًّا فَأَنْصَرَفَ = *Ali'yi döndürdüm, o da döndü*.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi bu bâbın fiilleri ma'lûm bir yapıda olmalarına rağmen Türkçe'ye çevrilirken çoğu kez meçhûl bir anlam ifade ederler. Bu durum Türkçe fiillerde dönüşlülük için kullanılan "N" eki ile

¹ - Bk. el-Yanyevî, a.g.e., a.y.

² - Bk. et-Teftazânî, Şerh, Şerh, s.26-27; Abdulhakk, Tedric, s.26-27.

edilgenlik için kullanılan “L” ekinin birbirinin yerine kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Sürekli olarak mutâvaat (dönüşlülük) için kullanılan bu bâb,bundan dolayı hep geçişsizdir.

Ayrıca “Aksâm-ı seb’a” dan mehmûz fiillerin bir alt kısmı olan “mehmûzü’l-ayn” ve leffif gruptan “leffü’l-mafrûk” olanlar bu bâb’a göre mezîd olmazlar. O halde bu bâb ile ilgili örnekler verilirken bu hususun göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

B-Bu Bâb’a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- **لُمَطَاوَعَةٌ** (Dönüşlülük)¹. Daha önce ifade ettiğimiz gibi mutâvaat,herhangi bir nesnenin bir fâilin eylemini kabul etmesi ve bu eylemle alınmak istenen neticeye olumlu cevap vermesidir.Buradaki nesnenin canlı veya cansız oluşu fark etmez.Örneğin,

غَلَقْتُ الْبَابَ فَأَنْعَلَقَ = kapıyı kapattım,kapı da kapandı.

هَزَمْتُ أَحْمَدَ فَأَنْهَزَمَ = Ahmet’i yendim,o da yenildi.

Bu bâbın dönüşlülük için kullanılması iki türdür:Çoğunlukla mücerredin dönüşlülüğü,bazen de mezîdin dönüşlülüğü.

a) **مُطَاوَعَةٌ** (Üç harfli mücerred fiillerin dönüşlülüğü).

قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَأَنْقَطَعَ = ipi kestim,ip de kesildi.

كَسَرْتُ الْقَلَمَ فَأَنْكَسَرَ = kalemi kırdım,kalem kırıldı..

b) **مُطَاوَعَةٌ** (Mezîd Fiillerin dönüşlülüğü).

أَطْلَقْتُهُ فَأَنْطَلَقَ = Onu bıraktım,o da gitti.

عَدَّلْتُهَا فَأَنْعَدَلَ = Onu düzelttim, o da düzeldi.

¹ - Bâbın bu anlamı için bk. el-Hemlâvî, Şeza’l-arf , s.51; Abdulhamid,Durûs, s.76; Abdulhakk, Tedrîc, s.29; et-Taftazânî,Şerh, s.29; Halvânî, el-Mugni’l-cedîd, s.166; İbn Hâcib, eş-Şâfiye, s.21

İnfiâl bâbının dönüşlülük için kullanılması bağlamında şu önemli noktayı hatırlatmakta fayda vardır: Bu bâb'a nakledilecek fiillerin mutlaka etkileri gözle görülen somut fiiller olması gerekir. O halde üzülme, sevinme, öğrenme, bilmek, anlamak, kavramak gibi soyut anlamlı fiiller bu bâb'a göre mezîd olmazlar. Örneğin,

فَهَمْتُ الدَّرْسَ فَانْفَهَمَ = *dersi anladım, o da anlaşıldı*, veya

عَلِمْتُ النَّتِيجَةَ فَانْعَلِمْتُ = *neticeyi bildim, o da bilindi* denilemez.

بِمَعْنَى الْمُجَرَّدِ-2 (Mücerred yapıdaki asıl anlamıyla

kullanılması). Çoğu âlimlere göre İnfiâl bâbının mezîd olmakla kazandığı tek anlam dönüşlülüktür. Fakat bazı dilcilere göre bu bâbın bazı fiilleri mücerred yapıdaki anlamları ifade etmek için de kullanılmış ve bu konuda şu örnekler verilmiştir:¹

عَدَلَ عَنِ الطَّرِيقِ = *Yoldan saptı*,

جَالَ = *Yükseldi*,

إِعْدَلَ عَنِ الطَّرِيقِ = *yoldan saptı*.

إِنْجَالَ = *yükseldi*.

2- İFTİÂL BÂBİ

إِفْتَعَالٌ

يَفْتَعِلُ

إِفْتَعَلَ

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb, mücerred fiilin başına "hemze", fâul'-fi'l ile aynu'l-fi'l arasında da "ت" harfi ilave edilmek suretiyle elde edilir. En çok mutâvaat için kullanılır. Sarf ilminde bu bâb ile ilgili çok önemli üç kural vardır ki, bunlara kısaca değinmekte fayda görüyoruz:

a)- "Fâu'l-fi'l" i - ض - ط - ظ harflerinden biri olan

bir fiildeki ت harfi ط olur: {إِضْطَلَعَ = إِصْطَلَعَ} ، {إِضْطَرَبَ = إِضْطَرَبَ} ،

{إِطْرَدَ = إِطْرَدَ} ، {إِظْلَمَ = إِظْلَمَ} ، {إِظْلَمَ = إِظْلَمَ} ، {إِظْلَمَ = إِظْلَمَ}

¹ - Bk. el-Yanyevî, el-Muhtasar, s. 56; İbrahim, Sarf, s.75.

b)- “Fâu'l-fi'l”i ذ - ز - ت harflerinden biri olan bir fiildeki ت harfi د olur. Örnek:

إِذْجَرَ = إِزْجَرَ ، إِذْكَرَ = إِذْكَرَ ، إِذْرَأَ = إِذْرَأَ ، إِذْتَرَأَ = إِذْتَرَأَ

c)- “Fâu'l-fi'l” i ي - و - ت harflerinden biri olan bir fiilde bu harfler ت ‘ye dönüşür:

إِئْتَرَ = إِئْتَرَ ، إِئْتَسَرَ = إِئْتَسَرَ ، إِئْتَقَى = إِئْتَقَى ، إِئْتَقَى = إِئْتَقَى ، إِئْتَقَى = إِئْتَقَى

1- أ لُمُطَاوَعَةُ (Dönüşlülük)¹. Bu bâb da kendisinden önceki İnfîâl bâbı gibi daha çok üç harfli yalın fiillerle ilgili dönüşlülük için kullanılır. Örnek:

مَلَأْتُ الدَّلْوَ فَامْتَلَأَ = kovayı doldurdum, kova da doldu.

جَمَعْتُ المَالَ فَاجْتَمَعَ = malı topladım, mal toplandı.

Ancak bu bâb mütâvaat bakımından iki yönüyle infîâl bâbından ayrılmaktadır:

a)-İnfîâl bâbının kullanım alanı sadece etkisi gözle görülen somut fiillerle sınırlı iken, İftîâl bâbında bu tür fiillerle beraber etkisi gözle görülmeyen soyut fiiller de kullanılmaktadır. Örneğin, عَمَّمْتُهُ فَاعْتَمَّ = onu üzdüm, o da üzüldü. Oysa üzüntü, sevinç, bilgi vb. soyut anlamlı fiiller İnfîâl bâbında kullanılmazlar.

¹ - Bu anlam için krş. Muhaysin, *Tasrifu'l-ef'âl*, s.81; el-Estrabazî, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s.108; Halvânî, *el-Muğni'l-cedid*, s. 166

b)- İnfîâl bâbı sürekli olarak sadece mutâvaat için kullanılır.Bu bâb ise çoğunlukla mutâvaat için kullanılıyorsa da bazen aşağıda görüleceği gibi başka anlamlar için de kullanılır.

2- **الِاتِّخَاذُ** (Edinmek,bir şeyi kendisi için yapmak)¹. Bâbın bu anlamı daha çok isimlerden fiil türetmek suretiyle gerçekleşir.Örneğin,

خَاتَمٌ = Yüzük
خَادِمٌ = Hizmetçi,
إِخْتَمَ الرَّجُلُ = adam yüzük edindi.   إِخْتَدَمَ عَلِيٌّ = Ali hizmetçi edindi.

خُبْزٌ = Ekmek,
شَوَاءٌ = Kebap
إِخْتَبَذَتْ فَاطِمَةُ = Fatma ekmek edindi.   إِشْتَوَيْتُ الْحَمَّ = Eti kendim için kebab yaptım.

3- **الْمُشَارَكَةُ** (Ortaklık = işteşlik) .

خَلَفَ أَحْمَدُ = Ahmet geride kaldı,
إِخْتَلَفَ أَحْمَدُ وَ حَسَنٌ = Ahmet ve Hasan ihtilaf ettiler.
صَلَحَ = Uydu,iyi oldu,
إِصْطَلَحَ الْخَصْمَانِ = İki hasım barıştı.   جَارٌ = Yardım istedi,
إِجْتَوَرَ الرَّجُلَانِ = İki adam komşu oldu.

4- **الإِظْهَارُ** (Göstermek,ortaya koymak)².Örneğin,

عَظُمَ = Büyük oldu,
عَظَّمَهُ = büyüklüğünü gösterdi,
حَجَّ عَلَى خَصْمِهِ = Hasmını mağlup etti,

¹ - Bk.et-Taftazânî, Şerhu Tasrif, s.30; el-Hamlâvî, Şeza'l-arf, s. 52; İbn Hâcib, eş-Şâfiye, s. 20; İbrahim, Sarf, s. 76.

² -Bâbın bu anlamı için bk. el-Hamlâvî, a.g.e., ay.; Halvanî, el-Muni'l-cedîd, s. 167

إِحْتَجَّ لِخَصْمِهِ = *Hasmına kanıt gösterdi.*

عَدَرَ صَدِيقَهُ = *Arkadaşını mazur gördü*

إِعْتَذَرَ لِصَدِيقِهِ = *arkadaşına mazeret gösterdi.*

5- الإِخْتِيَارُ¹ (Seçmek). Örneğin,

خَارَ = *Tercih etti,*

نَقَا = *Özünü çıkardı,*

إِخْتَارَ = *seçti*

إِنْتَقَا = *Seçti.*

Günümüzde yapılan milletvekili ve mahalli seçimler için kullanılan اِنْتِخَاب kavramı da bu bâbtan bir mastar olup mâzisi اِنْتَحَبَ , muzârisi de يَنْتَحِبُ² dur.

6- اَلْجِدُّ وَ اَلطَّلْبُ² (Çaba göstermek ve talep etmek)².

كَسَبَ الْمَالَ = *malı kazandı.* Bu örnek dikkatle incelendiğinde kişinin

bu malı kazanmak için normalden fazla bir çaba gösterdiği veya ısrarla onu elde etmek istediği şeklinde bir anlam göze çarpmamaktadır. Dolayısıyla bu mal kendisine mirâs olarak kalmış, veya hediye olarak verilmiş olabilir.

اِكْتَسَبَ الْمَالَ = *çaba göstererek ve ısrarla talep ederek malı kazandı*

örneğinde ise kişinin bu malı elde etmek için belli bir çaba sarf etmesi söz konusudur. Her ne kadar Türkçe tercümede bu uzun ayrıntı dile getirilmiyorsa da fiilin yapısındaki asıl anlam bu ayrıntıdır. Benzer yorumu şu örnek için de yapabiliriz:

جَهَدَ = *Gayret gösterdi,*

اِحْتَهَدَ = *bütün gücünü sarfetti.*

اِحْتِهَاد kavramı da bu fiilin bir mastarı olup, "bir hüküm çıkarmak için bütün çaba ve gayreti sarfetmek" şeklinde algılanmaktadır.

كَسَبَ fiili Kur'ân'da hem mücerred hem de mezîd olarak bu doğrultuda kullanılmıştır:

¹ -Bu anlam için bk. Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl*, s. 81

² -Bk. Halvânî, a.g.e., s.167; el-Hamlâvî, a.g.e., s. 52

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا كَسَبَتْ = Onun kazandığı (hayır) lehine,işlediği(kötülük)aleyhinedir.¹

Buna göre bir insan özel bir çaba sarf etmeden,sadece kalbinden geçirmekle bir sevaba niyet etse bile bu onun için bir kazanç olarak amel defterine yazılır.Bir şeyin onun aleyhine kötülük olarak yazılması ise,onun bu kötülüğü yapmak için özel bir çaba göstermesine bağlıdır.

3-İF'İLÂL BÂBİ

إِفْعَالٌ

يَفْعَلُ

إِفْعَلٌ

A-Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb,üç harfli bir fiilin başına hemze,sonuna da lâmü'l-fi'l cinsinden bir harf ilave edilerek elde edilir.Kullanım alanı sadece renk ve vücut sakatlıklarını mübâlağalı bir şekilde ifade etmekle sınırlı olup sürekli olarak geçişsizdir.Ayrıca bu bâb'a göre sadece "sâlim" ve "ecvef" fiiler mezîd olabilir. Diğer fiil kısımları bu bâb'a nakledilmezler.

B-Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- مُبَالِغَةُ اللَّوْنِ (Renkleri mübâlağalı olarak ifâde etmek)².

Örneğin,

حَمِرٌ = Kırmızı oldu,

إِحْمَرٌ = kıpkırmızı oldu.

سَوْدٌ = Siyahlaştı

إِسْوَدٌ = simsiyah oldu.

خَضِرٌ = Yeşil oldu,

إِخْضَرٌ =Yemyeşil oldu.

¹ - Bakara, 286.

² - Bk. el-Hamlâvî, Şeza'l-arf, s. 52; Abdülhakk, Tedric, s.30; İbrahim, Sarf, s. 76

2- **مُبَالَغَةُ الْعَيْبِ** (Vücut kusurlarını mübâlağalı olarak ifade etmek)¹.

عَوْرَ = Bir gözü kör oldu,

إِعْوَرَ = Bir gözü tamamen kör oldu.

عَرَجَ = Topal oldu,

إِعْرَجَ = Çok topal oldu.

حَوْلَ = Şaşsı oldu,

إِحْوَلَ = Çokça şaşsı oldu.

Her ne kadar çoğu sarf âlimleri bu bâbın sadece renk ve vücut kusurlarını ifade etmede kullanıldığını söylüyorlarsa da, **إِنْقَاضُ الْجِدَارِ** = Duvar yıkıldı örneğini tespit eden diğer bazı dilciler bunun başka anlamlar için de kullanılabileceğine işaret etmişlerdir².

4- **بَابُ تَفَعُّلٍ** = TEFA'UL BÂBI

A-Bâb Hakkında Ön Bilgiler

Bu bâb, sülâsî mücerred bir fiilin başına ت harfi, fâu'l-fi'l ile aynu'l-fi'l arasına da aynu'l-fi'l cinsinden başka bir harf ilâve edilerek elde edilir. Bu bâbtan herhangi bir fiilin başında iki ت harfi bir araya geldiği zaman bir tanesi atılabilir. Örneğin, **تَنْزَلُ** = **تَنْزَلُ**. Genellikle tekellüf ve dönüşlülük için kullanılır. Fakat bunların dışında da bazı anlamları ifade etmek için bu bâbtan yararlanır. "Aksâm-ı seb'a" ya giren fiillerin tamamı bütün alt kısımlarıyla beraber bu bâb'a göre mezîd olurlar.

¹ - Bk. Muhaysin, *Tasrîfu'l-ef'âl*, s. 83; Abdulhakk, a.g.e., s.30-31; el-Hamlâvî, a.g.e., a.y.

² - Bu konuda bk. Abdulhakk, *Tedric*, s. 31

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- **مُطَاوَعَةٌ فَعَّلَ غَالِبًا** (Daha çok tef'îl bâbının dönüşlülüğü için kullanılması)¹. Bu bâb,dönüşlülük için kullanılan kendinden önceki “infiâl” ve “iftiâl” bâblarından farklıdır.Zira bunlara doğrudan doğruya sülâsî mücerred fiiller nakledilirken,konumuz olan bâb'a birer mezîd fiil olan tef 'îl ve if'âl bâbları nakledilir.If'âl bâbına göre tef'îl bâbının bu bâb'a nakledilmesi çok daha yaygındır.Bu konuda aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

عَلَّمَ = Öğretti, تَعَلَّمَ = Öğrendi. عَلَّمْتُ التَّلْمِيذَ فَتَعَلَّمَ = Öğrenciye öğrettim, o da öğrendi.

قَطَعَ = Kesti, تَقَطَّعَ = Kesildi. قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَتَقَطَّعَ = İpi kestim, ip kesildi.

كَسَرَ = Kırdı, تَكَسَّرَ = Kırıldı. كَسَرَ عَلِيٌّ قَلَمَهُ فَتَكَسَّرَ = Ali kalemini kırdı, o da kırıldı.

2- **التَّكَلُّفُ** (Zorlanmak,sahip olunmayan bir özelliğe sahipmiş gibi yapmacık davranmak)².Örneğin,

شَجَعَ الْعَدُوُّ = Düşman cesaretli oldu

تَشَجَّعَ الْعَدُوُّ = Düşman cesaretliymiş gibi davrandı.

صَبِرَتْ زَيْنَبُ = Zeynep sabretti,

تَصَبَّرَتْ زَيْنَبُ = Zeynep sabırlıymış gibi davrandı.

Hız Ömer'in şu sözünde geçen تَخَلَّقَ fiili de bâbın bu kullanım alanıyla ilgilidir:³

¹ - Fiilin bu anlamı için bk. et-Taftazânî, Şerh, s.28; Muhaysin, Tasrîfû'l-ef'âl, s.81; el-Hamlavî,Şeza'l- arf ,s.168

² - Bk. Muhaysin, a.g.e., s.81; İbrahim, Sarf , s. 75-76; el-Hamlâvî, a.g.e., s.52-53

³ - Hz.Ömer'in bu sözü ve yorumu için bk. Halvanî, el-Muğnî'l-cedîd, s.168

6- **الْعَمَلُ فِي مُسَمَى مَا أُشْتُقَ مِنْهُ** (Türemiş olduğu ismin delâlet ettiği zamanda iş yapmak)¹ .

عِشَاء = Akşam,

تَعَشَى = Akşamleyin yaptı, akşam yemeğini yedi

سَحْرٌ = Şafak,

تَسَحَّرَ = Şafak zamanı yaptı, sahur yemeği yedi.

ضُحَاء = Kuşluk vakti,

تَضَحَّى = Kuşluk vakti yaptı, kuşluk yemeği yedi.

7- **الْتَجَنَّبُ** (Sakınmak, çekinmek, korunmak)² . Örneğin,

أَتَمَّ جَمِيلٌ = Cemil günah işledi,

أَتَمْتُ جَمِيلاً فَتَأْتَمَّ = Cemil'i günahattan sakındırdım, o da sakındı.

هَجَدَ مَحْمُودٌ = Mahmut geceleyin uyudu,

تَهَجَّدَ مَحْمُودٌ = Mahmut gece uyanık kaldı, uykudan kaçındı.

Buna göre, halk arasında meşhur bir kavram olan ve daha çok gece namazı için kullanılan “teheccüd”, bir bakıma gecenin bir bölümünü uyumadan geçirmek anlamına gelmektedir.

8- **الطَّلَبُ** (İstemek,)³ . Örneğin,

بَانَ عَلِيٌّ الْمَسْئَلَةَ = Ali meseleyi açıkladı,

تَبَيَّنَ عَلِيٌّ الْمَسْئَلَةَ = Ali meselenin açıklanmasını istedi.

وَجَزَّ الْمُعَلِّمُ الْكَلَامَ = Öğretmen kısa konuştu,

تَوَجَّزَ الْمُعَلِّمُ الْكَلَامَ = Öğretmen sözün kısa olmasını istedi.

¹ - Abdulhakk, *Tedric*, s.28.

² - Krş. El-Hamlavî, *Şeza'l-arf*, s.53; et-Taftazânî, *Şerh*, s.29.

³ - et-Taftazânî, *Şerh*, s.29; Abdulhakk, *Tedric*, s.28.

9- **أَلْتَشْبَهُ بِمَدْلُولِ الْفِعْلِ** (Fiilin delâlet ettiği şeye benzemek).

Örneğin,

قَوْسٌ = *Yay*,

تَقَوَّسَ عَلِيٌّ = *Ali yaya benzedi, yay gibi göründü.*

مُهَاجِرٌ = *Muhâcir*,

تَهَجَّرَ فُلَانٌ = *Falanca kişi kendini mühâcirlere benzetti.*

Hz. Peygamber'in şu hadisi de bâbın bu anlamı doğrultusunda yorumlanmıştır:

هَاجِرُوا وَلَا تَهَجَّرُوا = *Hicret edin, kendinizi hicret edenlere benzetmeyin*¹.

10- **بِمَعْنَى فَاعِلٍ** (Müşâreke anlamını taşıyan Tefâul bâbından فاعلِ veznine uygun bir fiil anlamında kullanılması) . Örneğin, “sözleşti” anlamındaki تَعَهَّدَ fiili aslında aynı anlama gelen عَاهَدَ fiili yerine kullanılmıştır.

11- **بِمَعْنَى تَفَاعُلٍ** (Müşâreke = işteşlik efâde eden Tefâul bâbından bir fiil anlamında)². Örneğin, عَاهَدَ = *Söz verdi*; تَعَهَّدَ = *Sözleşti*. Bu fiil aynı anlama gelen تَعَاهَدَ yerine kullanılmıştır.

12- **بِمَعْنَى إِسْتَفْعَالٍ** (Daha çok istek anlamını taşıyan İstif'âl bâbından bir fiil anlamında kullanılması)³.

نَجَرَ التَّلْمِيذُ وَعَدَهُ = *Öğrenci sözünü tuttu,*

تَنْجَزْتُ التَّلْمِيذَ = *Öğrenciden sözünü tutmasını istedim,*

إِسْتَنْجَزْتُ التَّلْمِيذَ = *Öğrenciden sözünü tutmasını istedim.*

¹ - Hadisin bu yöndeki yorumu için bk. Abdulhakk, Tedric, s.28.

² - Yanyevî, el-Muhtasar, s.59.

³ - el-Esterâbâzî, Şerh, s.107.

13- بِمَعْنَى الْمُجَرَّدِ (Mücerred yapıdaki anlamıyla kullanılması)¹. Diğer mezîd bâbların bir kısmında olduğu gibi bu bâbta da üç harfli yalın fiilin ifâde ettiği anlamı taşıyabilen bazı fiiller vardır. Örneğin, قَطَعَ = *Kesti*; تَقَطَّعَ = *Kesti*.

5- TEFÂUL BÂBI تَفَاعُلٌ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُلٌ

A- Bâb Hakkında Ön Bilgiler

Bu bâb, mücerred bir fiilin başına ت , fâu'l-fi'l ile aynu'l-fi'l arasına da ا ilave etmek suretiyle elde edilir."Aksâm-ı sebâ" ya giren fiiller bütün alt bölümleriyle beraber bu bâb'a göre mezîd olurlar.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- الْمُشَارَكَةُ (Ortaklık=İşteşlik)². Bu bâb da "mufâale" bâbı gibi en az iki kişi veya iki kesim arasında müşterek olan eylemler için kullanılır. Örnek:

تَعَانَقَ عَلِيٌّ وَ أَحْمَدُ = *Ali ile Ahmet kucaklaştılar, sarıldılar*

تَقَاتَلَ الطَّرْفَانِ = *İki taraf savaştılar, vuruştular.*

Ancak bu bâb ile mufâale babı arasında müşâreke açısından daha çok şekilde ilgili bazı farklar vardır ve bu farkların bilinmesi sarf ilmi açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki; Mufâale bâbında ortaklardan birincisi fâil, ikincisi de mef'ûldür. Oysa "tefâul" bâbında her ikisi de fâildir.

Örneğin,

ضَارَبَ مَحْمُودٌ جَمِيلًا = *Mahmut Cemille vuruştı.*

تَضَارَبَ مَحْمُودٌ وَ جَمِيلٌ = *Mahmut ve Cemil vuruştular.*

¹ - Bk. Yanyevî, a.g.e., s.58-59.

² - Bâbin bu anlamı için bk. Hamlavî, Şeza'l-arf, s.53; Halvanî, el-Muğni'l-cedîd, s.169; İbn Hacib, eş-Şâfiye, s.20; Yanyevî, el-Muhtasar, s.59; İbrahim, Sarf, s.74, et-Taftazani, Şerh, s.28

Ayrıca örneklerde görüldüğü gibi mufâale bâbında bir mef ‘ûl alan bir fiil, tefâul bâbına nakledildiğinde hiç mef ‘ûl almıyor.Öte yandan eğer bir fiil mufâale bâbında iki mef ‘ûl alıyorsa, tefâul bâbına nakledilmekle mef ‘ûl sayısı bire iner.Örnek:

تَنَازَعَ سَلِيمٌ مُحَمَّدًا الْمَسْئَلَةَ = *Selim Muhammed’le meseleyi tartıştı* .

تَنَازَعَ سَلِيمٌ وَ مُحَمَّدًا الْمَسْئَلَةَ = *Selim ve Muhammed meseleyi tartıştılar.*

2- التَّظَاهُرُ وَ التَّكَلُّفُ¹ (Görünmek ve Zorlanmak).¹ Örneğin,

مَرِضَ عَلِيٌّ = *Ali hastalandı;*

جَهَلَ الرَّجُلُ = *Adam câhil oldu,*

تَمَارَضَ عَلِيٌّ = *Ali hastaymış gibi görüldü.*

تَجَاهَلَ الرَّجُلُ = *Adam*

bilmezlikten geldi.

Edebiyatta bir sanat olarak kabul edilen “ tecâhül-i ârif” (bilenin bilmiyormuş gibi davranması) da bu bâbın bir kullanım şeklidir. Şâirin aşağıdaki şiirinde geçen تَصَامَمْتُ = *duymazlıktan geldim,sağırmışım* gibi *davrandım* fiili de bu anlamda kullanılmıştır ki, bu fiilin mücerred sigası “sağır oldu” anlamında صَمٌّ dir:

وَ أَفْزَعَ مِنْهُ مُخْطِئٌ وَ مُصِيبٌ

تَصَامَمْتُ حَتَّى أَتَانِي يَقِينُهُ

“Söylenen duymazlıktan geldim tâ ki kesin haberi bana geldi.

Hem doğru hem de yanlış düşünen her kes ondan irkildi.”

Bilindiği gibi bundan önceki تَفَعَّلُ bâbının anlam özelliklerinden biri de tekellüf ve yapmacık görünmektir.Ancak onunla tefâul bâbı arasında bu anlam açısından şu önemli fark vardır ki,buna dikkat edilmesi gerekir: تَفَعَّلُ bâbında kişi sahip olmadığı halde sanki sahipmiş gibi görüldüğü ve kendini o yönde zorladığı özelliğe gerçekten sahip olmayı ister.Onun rol olarak bu şekilde davranması aslında o özelliğe olan arzusundan dolayıdır.Örneğin,

تَشَجَّعَ الرَّجُلُ = *Adam cesaretliymiş gibi görüldü* cümlesinde adam

cesaretli olmayı gerçekten istiyor. Bir de tefâul bâbından gelen şu iki örneğe bakalım:

¹ - Bk. İbrahim, Sarf, s. 75; et-Taftazanî, Şerh, s.28; Yanyevî, el-Muhtasar, s.60; Halvanî, el-Muğni'l-cedîd, s.169; el-Hamlavî, Şeza'l-arf, s.53

تَـجَاهَلَ التَّلْمِيذُ = Öğrenci bilmezlikten geldi, bilmiyormuş gibi davrandı;

تَمَارَضَ السَّارِقُ = Hırsız hastaymış gibi göründü.

Dikkat edilirse bu iki örnekte ne öğrenci gerçekten câhil olmayı ister, ne de hırsız hastalanmayı arzu eder. Belki bunlar ortamın gerektirdiği bir nedenden dolayı öyle görünmektedirler. İki bâbın mukâyesesinde bu ayrıntı bilinmelidir.

3- التَّدْرِيجُ (Bir işin aşamalı olarak ,aralıklarla ve yavaş yavaş meydana gelmesi)¹.

Örneğin,

زَادَ النَّيْلُ = Nil nehri(nin suyu) arttı,

تَرَايَدَ النَّيْلُ = Nil nehri(nin suyu)yavaş yavaş çoğaldı.

وَرَدَتِ الشَّيْأَةُ الْمَاءَ = Sürü su içmeye geldi,

تَوَارَدَتِ الشَّيْأَةُ الْمَاءَ = Sürü aralıklarla su içmeye geldi.

4- مُطَاوَعَةٌ فَاعِلٌ (Mufâale bâbına ait bir fiilin dönüşlülüğü için kullanılması)². Bu bâb da daha önce anlatılan bazı bâblar gibi dönüşlülük için kullanılabilir. Fakat bu bâb, dönüşlülüğünün sadece “mufâale” bâbının fiilleriyle sınırlı olması bakımından diğer bâblardan ayrılır. Örneğin , بَاعَدْتُهُ فَتَبَاعَدَ = Onu uzaklaştırdım, o da uzaklaştı.

5- بِمَعْنَى الْمَجْرَدِ (Türemiş olduğu mücerred fiille aynı anlamda kullanılması)³. Örneğin,

جَازَ عَنِ الْخَطِيئِ = Hatayı affetti,

وَنَى عَلِيٌّ = Ali gevşedi,

¹ - Halvanî, a.g.g., s. 169; el-Hamlavî, a.g.e., s.53

² - el-Hamlavî, Şeza'l-arf, s.54; İbn Hâcib, eş-Şâfiye, s.20; İbrahim, Sarf, s.75

³ - Bu anlam için bk. Yanyevî, el-Muhtasar, s. 59-60; İbrahim, a.g.e., s.75; İbn Hâcib, a.g.e., s.20

تَحَاوَزَ عَنِ الْخَطِيءِ = *Hatayı affetti.*

تَوَانَى عَلَيَّ = *Ali gevşedi.*

ÜÇÜNCÜ GRUP: ÜÇ HARFLE MEZÎD OLAN BÂBLAR

Üç harfli yalın fiillere üç harf daha ilave edilerek mezîd yapılan bâb sayısı beştir. Bunlardan sadece “istif’âl” bâbı mâna özellikleri açısından geniş bir kullanım alanına sahiptir. Diğer dört bâb ise müşterek olarak yalnızca renk ve vücut kusurlarını mübâlağalı bir şekilde anlatmakla sınırlıdır.

1- İSTİF’ÂL BÂBI : إِسْتَفْعَلُ يَسْتَفْعَلُ إِسْتَفْعَالٌ

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb, sülâsî mücerredin başına ت - س - ا harfleri getirilmek suretiyle elde edilir.Çoğunlukla geçişli olarak kullanılır. Fiilin “aksâm-ı seb’a” olarak bilinen yedi kısmı alt bölümleriyle beraber bu bâbın veznine uygun olarak mezîd olurlar.

B- Bu Bâb’a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar

1- الطَّلَبُ (İstek)¹. Buradaki istekten maksat,cümle içinde fâil olan ögenin mef’ûl olan öğeden herhangi bir talepte bulunmasıdır.Örneğin,

نَصَرَ عَلِيٌّ أَحْمَدَ = *Ali Ahmet’e yardım etti,*

إِسْتَنْصَرَ عَلِيٌّ أَحْمَدَ = *Ali Ahmet’ten yardım istedi.*

2- التَّحَوُّلُ (Dönüşmek)².Cümlede fâil olan ögenin fiilin delâlet ettiği duruma dönüşmesidir.Bu dönüşüm gerçek ve mecâzî olmak üzere ikiye ayrılır:

¹ - Fiilin bu anlamı için bk. Abdulhamîd, *Dürûs*, s.82; Muhaysin, *Tasrifu’l-ef’âl*, s.83; Hamlavî, *Şeza’l-arf*, s.54

² - Bk. Halvanî, *el-Muğni’l-cedîd*, s.180; el-Hamlavî, *Şeza’l-arf*, s.54; İbn Hâcib, *eş-Şâfiye*, s.21.

إِسْتَحْلَ الخمرُ = Şarap sirkeye dönüştü, örneğinde gerçek bir dönüşüm ;

إِنَّ الْبِغَاثَ بِأَرْضِنَا تَسْتَنْسِرُ = Şüphesiz bizim toprağımızda luri kuşları (bile) akbabalara dönüşür örneğinde ise mecâzî anlamda bir dönüşüm söz konusudur.Burada verilmek istenen mesaj ise bu topraklarda yaşayan en zayıf insanların bile güç ve kuvvet bakımından akbabalara benzemeleridir.

3- الْوَجْدَانُ وَالْمُصَادَفَةُ (Bulmak,görmek)¹. Fâilin,cümlede mef'ûl olan nesneyi fiilin türemiş olduğu mücerredin ifade ettiği mâna üzerinde bulmasıdır.Bunu şu örnekle biraz daha anlaşılır hâle getirmeye çalışalım:

سَمِنَ التَّلْمِيذُ = Öğrenci kilo aldı,

إِسْتَسَمَنَ الْمُعَلِّمُ التَّلْمِيذَ = Öğretmen öğrenciyi kilolu buldu.Burada fâil olan öğretmen,mef'ûl olan öğrenciyi fiilin türemiş olduğu mücerred fiil olan سَمِنَ 'nin ifade ettiği semizlik vasfına sahip bir şekilde görmüştür.Şu örnek de aynı bağlamda düşünülebilir:

كَرُمَ صَاحِبُ الْبَيْتِ = Ev sahibi cömert oldu,

إِسْتَكْرَمَ الضَّيْفُ صَاحِبَ الْبَيْتِ = Misafir ev sahibini cömert buldu.

4- إِيْتِصَارُ الْجُمْلَةِ (Cümleyi kısaltmak)². Özellikle "tef'îl" bâbının yaygın bir kullanım alanı olan bu mâna, "istif'âl" bâbı için de geçerlidir.Burada birkaç kelimededen oluşan bir cümle, içinde bulunan bir kelime baz alınarak tek fiil şeklinde kısaltılmaktadır.Örneğin,

إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ = Biz Allah'a aitiz ve O'na dönüçüyoruz âyetini okuyan Ali için ;

إِسْتَرْجَعَ عَلِيٌّ = Ali istirca' etti denilebilir.İstif'âl bâbından getirilen bu fülle Ali'nin mezkûr âyeti okuduğuna işaret edilir.

¹ - Bk. Abdulhamîd, Dürûs, s.82-83; et-Taftazânî, Şerh, s.31.

² - Abdulhamîd, a.g.e., s.83.

5- **مُطَاوَعَةٌ أَفْعَلُ** (İf'âl bâbından bir fiilin dönüşlülüğü)¹ . Bazen if'âl bâbından bir fiil kullanılarak herhangi bir eylemde bulunduğu ifade edilir.Bu eylemin nesne tarafından kabul edildiğini,dolayısıyla eylemle istenen neticeye varıldığını anlatmak için de istif'âl bâbından bir fiil kullanılır.Örneğin, **أَحْكَمْتُ مَحْمُودًا عَنِ الذَّنْبِ فَاسْتَحْكَمَ** = *Mahmut'u gūhahtan sakındırdım, o da sakındı.*

6- **الِإِتِّخَاذُ** (Edinmek, fiilin delâlet ettiği şeye sahip olmak)².

Örneğin,

أَمَةٌ = Hizmetçi,

لَأَمَةٌ = Zırh, savaş aracı .

إِسْتَأْمَيْتُ فُلَانَةَ = *Falancayı hizmetçi edindim.* **إِسْتَلَّامَ الرَّجُلُ** = *Adam zırh edindi.*

7- **الِإِعْتِقَادُ** (İnanmak)³. Örneğin, **إِسْتَصَوَّبْتُ رَأْيَ الْمُعَلِّمِ** = *Öğretmenin görüşünün doğru olduğuna inandım.*

8- **الْحَيْثُونَةُ وَ الْإِسْتِحْقَاقُ** (Bir şeyin zamanı gelmesi,)⁴.

حَصَدَ عَلِيٌّ الزَّرْعَ = *Ali ekini biçti,*

لَفَحَ مَحْمُودٌ النَّخْلَةَ = *Mahmut hurmayı aşıladı,*

إِسْتَحْصَدَ الزَّرْعُ = *Ekinin biçme zamanı geldi;* **إِسْتَلْقَحَتِ النَّخْلَةُ** = *Hurmanın aşısı zamanı geldi.*

9- **القُوَّةُ وَالْكَثْرَةُ** (Güç ve çokluk)⁵. Örneğin, **أُسْتَهْتَرْتُ فُلَانًا** = *Falanca şahıs bir şeye çok düşkün oldu, veya boş ve anlamsız sözleri çok oldu(kuvvet buldu).*

¹ - Abdulhamîd, *Dürûs*, s.83.

² - el-Esterâbâzî, *Şerh*, s.111; Halvanî, *el-Muğni'l-cedîd*, s.180.

³ - el-Hamlavî, *Şeza'l-arf*, s.55.

⁴ - Bk. Sarmış, İbrahim . "Arapça'ya Yöneltilen Bazı Eleştiriler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , Sayı:4, yıl:1991, s.139.

⁵ - Bk. el-Hamlavî, *Şeza'l-arf*, s.55.

10- **مُؤَافِقَةُ إِفْتَعَلَ** (İftiâl bâbının bir fiiline uygun bir anlamda kullanılması)¹. Örneğin, **إِستَعَصَمَ** veya **إِعتَصَمَ** = *Elle sarıldı,yapıştı*; **إِستسقى** veya **إِستسقى** = *Su aldı*.

11- **مُؤَافِقَةُ تَفَعَّلَ** (Tefa'ul bâbının bir fiiline uygun bir anlamda kullanılması)². Örneğin, **تَيَقَّنَ** veya **إِستَيَقَّنَ** = *İnandı*; **تَكَبَّرَ** veya **إِستَكَبَّرَ** = *Kibirlendi,kendini büyük gösterdi*.

10- **بِمَعْنَى الْمُجَرَّدِ** (Türemiş olduğu mücerred fiilin anlamıyla kullanılması)³.

إِستياسَ = *Ümitsiz oldu*; **إِستعنى** veya **غنى** = *Zengin oldu*.

2- İF'ÂL BÂBİ: **إِفْعَوْعَلْ يَفْعَوْعَلْ إِفْعِيْعَالٌ**

A- Bâb Hakkında Önbilgiler

Bu bâb,sülasî fiilin başına bir hemze,aynu'l-fi'l ile lâmu'l-fi'l arasında da aynu'l-fi'l cinsinden bir harf ve bir "vâv" ilave edilmek suretiyle elde edilir.

Bu bâbtan gelen bütün fiiller geçişsizdir.Sadece **إِغْرُورَى** ve **إِحْلُولَى** fiilleri bazen geçişli olarak da kullanılır⁴. Örneğin, **إِحْلُولَيْتُهُ** = *Tatlı olmasını istedim*; **إِغْرُورَيْتُهُ** = *Ona çıplak olarak bindim*.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar.

مُبَالَغَةُ اللّازِمِ (Geçişsiz fiilin anlamına abartı ve çokluk kazandırmak): Örneğin;

¹ - Abdulhamîd, **Dürûs**, s.83.

² - Abdulhamîd, **a.g.e.**, a.y.

³ - Bk. İbrahim, Sarf, s.76-77; Abdulhamîd, **Dürûs**, s.83.

⁴ - Bu tespit için bk. Abdulhakk, **Tedric**, s.32

عَشَبَ الْمَكَانُ = Yer otlandı,

نَحَشَنَ = Sert oldu, katılaştı,

إِعْشَوْشَبَ الْمَكَانُ = Yer oldukça otlandı.

إِخْشَوْشَنَ = Çok sert oldu.

حَلَى = Tatlı oldu,

إِحْلَوْلَى = çok tatlı oldu.

3- İF'İVVÂL BÂBİ: إِفْعَوَالٌ يَفْعَوُلٌ

A- Bâb Hakkında Ön bilgiler

Bu bâb, sülâsî mücerredin başına bir hemze, aynu'l-fi'l ile lamu'l-fi'l arasına da iki "vâv" ilave etmek suretiyle elde edilir. Bu bâb da devamlı geçişsiz olarak kullanılır.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar.

مُبَالَعَةٌ اللّازِم (Geçişsiz fiilin anlamına abartı ve çokluk kazandırmak).

Örnek: جَلَدَ الْإِبِلُ = Deve yürüdü; إِجْلَوَذَ الْإِبِلُ = Deve çok hızlı yürüdü.

4- İF'ÎLÂL BÂBİ: إِفْعِلَالٌ يَفْعَالٌ

A- Bâb Hakkında Ön bilgiler

Bu bâb sülâsî mücerredin başına bir hemze, aynu'l-fi'l ile lâmu'l-fi'l arasına bir elif, sonuna da lâmu'l-fi'l cinsinden bir harf eklenmek suretiyle elde edilir.

B- Bu Bâb'a Göre Mezîd Olan Fiillerin Kazandıkları Yeni Anlamlar.

مُبَالَعَةٌ اللّازِم (Geçişsiz fiilin anlamına abartı ve çokluk

kazandırmak). Her ne kadar iki harf ilaveli bâblar tanıtılırken onlardan biri olan "İf'ilâl" bâbının da aynı anlamı taşıdığını söylemiştik. Fakat şu anki konumuz olan bâb ona göre çok daha fazla abartı ve çokluk ifade etmektedir.

Örneğin,
حَمْرٌ = Kızardı, kırmızı oldu,
إِحْمَرٌ = Çok kırmızı oldu,
إِحْمَارٌ = Aşırı derecede kırmızı o

BİBLİYOGRAFYA

ABDULHAK.

Tedricu'l-edâni, İstanbul, ts.

ABDULHAMÎD, Muhammed Muhyiddîn.

Dürûsu't-tasrif, Kahire, 1378/1958

el-CEVÂLİKÎ, Ebû'l-Mansûr.

Ma câe alâ faaltu ve ef'altu bi ma'nen vahid, nşr. Macid ez-Zehebî, Şâm, 1982

ed-DAHDÂH, Antoine

Mu'cemu Tasrifî'l-ef'âli'l-Arabiyye, Lübnan, 1988.

el-ESTRÂBÂDÎ, Muhammed Radiyuddîn b. El-Hasan.

Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib, Kahire, ts.

FÂHİR, Abdulazîz Muhammed.

Tavdîhu's-sarf, Kahire, ts.

HALVANÎ, Muhammed Hayr.

el-Muğni'l-cedîd fi ilmi's-sarf, Beyrut, ts.

el-HAMLAVÎ, Ahmed b. Muhammed.

Şeza'l-arf fi fenni's-sarf, Beyrut, 1419/1998

İBN MÂLİK, Cemâlüddîn Muhammed.

Elfiyye, (İbn Nâzım şerhiyle) Tahran, ts.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mekrem.

Lisânu'l-Arab, I-XV, Beyrut, 1300

İBN REŞİK, Ebû Ali Hasan.

el-Umde fi mahâsini's-şi'r ve adâbih ve nakdih, I-II,

Beyrut, 1982

KAHÎL, Muhammed Hasan.

et-Tibyân fi tasrifî'l-ef'âl, Kahire, 1972.

MUHAYSİN, Muhammed Sâlim.

Tasrifu'l-ef'âl ve'l-esmâ' fi dav'i esâlibi'l-Kur'ân,

Beyrut, 1987

SARMIŞ, İbrahim. "Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:4, Yıl:1991
es-SUYŪTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir.
El-Muzhir, I-II, Kahire, ts.

El-Câmiu's-sağîr, (el-Münâvî şerhiyle) I-VI, Beyrut,1982
eş-ŞERTŪNÎ, Muallim Reşid.

Mebâdiü'l-Arabiyye fi's-sarfî ve'n-nahv, Beyrut, ts.
et-TAFTAZÂNÎ, Sa' dūddîn Mes'ūd b. Ömer.

Şerhu tasrîfi'z-Zencânî, İstanbul, ts.
YA'KŪB, İmil ve arkadaşları.

Kâmûsu'l-mustalahâti'l-luğaviyye ve'l-edebîyye, Beyrut, 1987
el-YANYEVÎ, Abdussamed Refî'.

el-Muhtasar, Derseâdet, 1307
ez-ZEVZENÎ, Hüseyin b. Ahmed.

Şerhu'l-Muallakâti's-sab', Kum, 1405

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Aynı eser
b.	Bin, İbn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
hz.	Hazreti
krş.	Karşılaştırınız
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ts.	Tarihsiz
ve ark.	Ve arkadaşları
v.b.	Ve benzeri